

El camí i el laberint

Deia que odiava els homenatges i que no volia rebre'n cap, després de la seva mort. Ho va dir públicament, ho va deixar encarregat a alguns dels seus deixebles més propers. Però, si avui som aquí, és per recordar el doctor Joan Bastardas com a membre numerari que va ser de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC). No hem pas pretès de traïr la seva voluntat, més aviat hem volgut aplegar-nos en aquesta sala que ell va trepitjar tantes vegades, perquè volem agrair-li tot el que va fer per aquesta casa, per la llengua catalana, per aquest país nostre, i per nosaltres mateixos.

Fa poc més d'un any, en aquesta mateixa sala, vaig llegir una nota necrològica per al doctor Bastardas. Allà vaig intentar donar una breu visió general de la seva biografia acadèmica. La nota va ser publicada a la revista *Llengua & Literatura*, l'any passat. És per aquest motiu que, avui, em centraré en uns aspectes més concrets del llegat escrit que el professor Bastardas ens ha deixat.

Si exceptuem un conte que va escriure per als seus néts, Joan Bastardas no va cultivar, o almenys no va publicar, la creació literària estrictament dita. Però, si, deixant de banda les traduccions, ens fixem en els darrers dos llibres que va publicar, l'un l'any 1996, l'altre l'any 1998, ens adonarem que, en certa manera, aquestes dues obres participen de la literatura de creació, sobretot la primera. M'estic referint a l'assaig *Diàlegs sobre la meravellosa història dels nostres mots*, de 1996, i al recull de treballs «*Els camins del mar*» i *altres estudis de llengua i literatura catalanes*, de 1998.

Bastardas no s'està de fer valoracions subjectives sobre alguns dels versos o dels textos d'altri que menciona en els seus estudis. Com tampoc no s'està d'utilitzar mots sorprenents per a obres erudites. Només cal que ens fixem en el mateix títol d'un d'aquests treballs, *Diàlegs sobre la meravellosa història dels nostres mots*. Aquí sí que em penso que hi ha una voluntat literària, i no només en el títol. En

primer lloc, l'obra és escrita en forma de diàleg, tot un gènere literari ben present en la literatura de tots els temps, encara que menys en la contemporània, que Bastardas recupera i fa reviure. En segon lloc, Bastardas crea tot un món de ficció en el qual es mouen els dos protagonistes del diàleg: Joan i Ramon, Bastardas i un seu àlter ego. El diàleg permet a Bastardas una obra erudita i acadèmica sí, però també ben viva, especialment en les acotacions que hi inclou i que ens situen en una acció real o teatral, tot un joc de personatges de debò i d'elements imaginats sobre la base clara i real de la llengua catalana.

No és pas a l'atzar que a la portada dels *Diàlegs* s'hi pot veure el laberint que reproduïx un famós grafit de Pompeia. En una entrevista a un diari, Bastardas va explicar que considerava aquesta obra com una mena de memòries docents. I en el prefaci hi podem llegir:

Encara que a estones en tingui l'aparença, aquest llibre no és un llibre de divulgació. Què hi ha d'eminent que no sigui també altament difícil i laberíntic?

Vet aquí novament el laberint. I més endavant encara hi diu:

N'ha estat una exigència la forma de diàleg, cosa que requereix una certa ambientació. No sé si he sabut treure'n el partit que se m'oferia. Una altra conseqüència és que tot plegat pot semblar un garbuix. No ho és. Contra tota aparença, he procedit sempre amb ordre i concert: cada cosa té el seu lloc. Ara, és més que probable que no hagi sabut esmerçar en aquest llibre meu la ciència i el talent suficients perquè pugui ser considerat un assaig que ocultament invita a la reflexió i ocultament suggereix camins. Caldrà resignar-s'hi.

A finals de l'any 1998, el professor Bastardas redactava, per encàrrec meu, una descripció del seu ex-libris, que va sortir publicat als *Fulls de la Revista de Girona* del número 193 corresponents a març-abril de 1999. Sota la broma i la ironia que el caracteritzaven, hi deia coses que ens podem prendre seriosament. Em permetré de llegir el text sencer, no és gaire llarg i és ben poc conegut, sospito.

Aquest és un fals ex-libris. Mai no se m'ha ocorregut de posar-lo a cap llibre meu. Jo no tinc biblioteca. Tinc munts de llibres, que no és el mateix. A vegades, quan cerco un llibre que no sé on ha anat a parar, hi trobo petites joies oblidades, joies tanmateix. En el meu autèntic ex-libris, és a dir, el que tinc en la ment, no hi ha cap figura, solament hi ha art tipogràfic: unes capitals bellíssimes (unes Perpetua, potser) distribuïdes amb seny i audàcia. També en tindria exemplars en català: «Aquest és un dels llibres de J. B.», que això, o una cosa semblant, deu voler dir el llatí *Ex libris*. Molt pocs exemplars potser dirien: «Possèia i estimava aquest llibre J. B.». Boira i cendra pretensiosa. Però he d'explicar la història i el significat d'aquest fals ex-libris. Un dia jo sortia de classe amb unes fotocòpies que havien servit perquè les noies i els nois es fessin càrrec

de l'aspecte que tenien els grafitos de Pompeia i veiessin que no eren de lectura impossible; un amic i col·lega es va interessar per un d'ells, el que representa un laberint amb la inscripció que diu: *Labyrinthus / hic habitat / Minotaurus*. Hi van intervenir altres companys; un d'ells —no puc recordar qui era, i em sap greu— ens va explicar coses meravelloses sobre la història dels laberints i el seu significat; el de Pompeia, com el del petroglif prehistòric de Galícia, era fàcil de reproduir i ens ho mostrava (llapis i paper). Jo vaig observar que com a ex-libris podia contenir un advertiment al lector: «Aquest llibre pot ser un laberint i, ja se sap, dins el laberint pot haver-hi un minotaure capaç de colpir la ment o el cor del lector i deixar-hi un senyal perenne». Ara vull recordar aquí la veu adolorida de Francesca de Rímini: *Galeotto fu il libro e chi lo scrisse*; en el nostre Curial la lectura de l'Eneida encén d'amor el cor de Camar. El mateix llibre pot ser esperança per a uns, follia per a uns altres. Llibres han engendrat vocacions, i llibres dolents sovint han engendrat llibres bons, i, encara més sovint, llibres bons n'han engendrat de dolents. Jo poso ara aquest meu fals ex-libris dins els llibres i separates que envio als meus amics. I a vegades rebo postals de laberints escampats per Europa (el que més m'agrada és el de la catedral de Mirapeis) i algunes breus monografies il·lustrades. Entre broma i broma aquest meu fals ex-libris (fals, però meu) va ser dissenyat per Esteve Font de Sant Julià, amb la col·laboració de la seva muller, Carmen González de Lanzarote, amics.

Probablement, molts dels que som aquí conservem, dins els llibres que ens enviava, l'ex-libris del professor Bastardas.

Si he gosat de llegir aquest text, és perquè crec que mostra un retrat fidel del seu autor. No sé si m'equivoco en pensar que el professor Bastardas s'hi sentia bé, al laberint, i se sentia ben representat pel laberint. Per sortir del laberint calia trobar el camí, i potser també algú que mostrés aquest camí. I, al laberint, hi habitava el Minotaure. Em sembla que bé podem prendre'ns aquesta imatge simbòlica com a mostra del caràcter, de la manera de pensar i de viure del professor Bastardas. D'un laberint, diuen, se'n pot sortir, d'una línia recta no. Em sembla que el laberint del professor Bastardas bé podria ser la biblioteca de Babel de Borges. No en va la biblioteca de Borges conté una escala de cargol, allò més semblant a les línies del laberint. Que potser no és transitar pels camins del laberint cadascuna de les classes que impartim els que ens dediquem a la docència? Que potser no descabdellam el fil d'Ariadna que ens ha de permetre de sortir del laberint, quan escrivim un treball de recerca?

Endinsem-nos una estona al laberint dels *Diàlegs*. Tornem al títol i al gènere. Són nombroses les picades d'ullet del professor Bastardas al lector, algunes explícitades a l'inici del primer diàleg, com la dels noms dels dos interlocutors:

Per tal de llevar fatiga al lector, com deia Bernat Metge, 'no vull que sia atrobat 'dix' e 'diguí' en aquest llibre, sinó Ramon i Joan, 'per tal com lo dit amic meu e jo som així nomenats'.

Així, en l'obra veiem que hi ha tot un seguit de baules encadenades que uneixen la tradició clàssica amb la tradició bíblica i amb la tradició dels nostres clàssics catalans, com aquesta recreació d'una frase de l'*Apologia* de Bernat Metge mostra. És lícit també pensar que Bastardas va tenir present el títol de Manuel Brunet *El meravellós desembarc dels grecs a Empúries*, de l'any 1925, a l'hora de donar un títol a la seva obra?

No és pas a l'atzar que cadascun dels cinc diàlegs porta el nom d'un personatge bíblic, amb una relació simbòlica amb el contingut de cada diàleg, que fa estirar el fil de la història. El primer és «Aharon». El títol del segon és «Dina». Al tercer li correspon el nom d'«Habacuc». El quart té el nom de «Jonàs». I el darrer és «Jonatan». Al nom segueixen uns subtítols que sintetitzen el contingut de cada diàleg, com veurem.

Als *Diàlegs* hi és tot. Hi ha els treballs anteriors de Bastardas enriquits amb reflexions noves, hi ha reflexions personals, hi ha les classes, hi ha la paraula viva i vida, hi ha entusiasme. De manera que hi podem trobar tots aquells aspectes que el professor Bastardas va estudiar i sobre els quals va reflexionar al llarg de la seva vida: sociolingüística, semàntica històrica lexical, estudi comparatiu entre llengües, història de la llengua, tradició clàssica, filologia llatina, romànica i catalana.

A l'inici del primer diàleg, se situa l'acció, l'escenari, els personatges protagonistes i el model. En el títol del primer diàleg, l'autor juga amb el nom d'un professor, imaginari sembla, i el nom del germà gran de Moisès, el fundador del sacerdoci jueu. Es tracta d'Aharon i el diàleg s'explica amb aquest subtítol: «El lèxic i l'actitud diversa de les comunitats lingüístiques davant l'home i el món que l'envolta» (p. 7-42). Voldria destacar dues afirmacions, de mena diversa, que fa en aquest primer diàleg. La primera sobre el diccionari de Pompeu Fabra:

Ja he dit que el Fabra és una herència dura rebuda en circumstàncies pèssimes. És un tresor. Allò que deia que m'agradaria de trobar a l'illa deserta. Hi trobo elegància. Joseph Gulsoy n'ha fet un elogi just, que tothom amb una mica de seny compartirà. Altrament, sort n'hem tingut! Sense fer retrets a ningú, la veritat és que el tresor s'ha mantingut colgat a terra. I els tresors no són per a tenir-los enterrats durant cinquanta anys, ni per a presentar-los maquil·lats cinquanta anys després.

La segona afirmació, provocada pel parlar barceloní i per les interferències del castellà en la nostra llengua, fa dir a Joan (p. 21):

Els homes hem d'assumir les nostres debilitats, els nostres defectes, si no volem viure en una angoixa constant i inoperant, però una cosa és assumir-los i una altra estar-ne satisfets; els defectes no s'han de presentar com a virtuts. Altrament allò que és tolerable a un nivell, no ho és en un altre; allò que és tolerable al carrer, no ho és a l'escola. Ara i al cap i a la fi, el divorci entre la llen-

gua oral i escrita és molt més gran en altres llengües, llengües de sostinguda tradició literària, que en català.

El segon dels diàlegs pren el nom de «Dina, la filla de Jacob, la del plany d'Abelard, que més d'una vegada he hagut de comentar a classe», diu l'autor (p. 44), i versa sobre «Els canvis i els desplaçaments semàntics en la diferenciació del lèxic romànic» (p. 43-74). És en les primeres línies que hi trobem aquestes consideracions sobre la condició humana:

És el que sol passar quan deixem les coses per a un altre dia, a l'atzar. Ja se sap: tots plegats estem sempre enfeïnats i correm adelerats darrere afers que paradoxalment pensem —potser a vegades sense raó— que ens fan perdre miserablement el temps. Hi ha també una pèrdua d'illusió: allò que pensaves que podia tenir, si més no, un cert interès en algun aspecte més o menys recòndit, ara se't presenta com un esforç del tot inútil.

I, més endavant, ens fa adonar de la satisfacció que sent per la feina del filòleg, la seva feina. Diu així:

Els esmicolo [els textos] quan existeixen i es deixen esmicolar. Sóc filòleg i no me n'avergonyeixo. D'unes quantes paraules escrites podem extreure'n una explicació satisfactòria sobre l'origen d'un mot o de l'accepció d'un mot. Tu sempre vols exemples i a mi m'agrada parlar amb exemples. Molta gent sap ara quina és la relació entre les figures i el fetge...

Aleshores s'estén sobre el vers d'Horaci que parla del fetge gras, i mostra al seu interlocutor els textos de Sèneca, de Titus Livi i de Collumela a propòsit del nom del vent *vulturnus* i *eurus*.

En un altre lloc, al pròleg del recull «*Els camins*», hi deia també sobre la Filologia amb majúscula i en relació amb aquella obra: «La Filologia, que és la mare de la lingüística i dels estudis literaris, ho domina tot.»

Li agradava al professor Bastardas de fer com Ciceró al seu *Orator* amb l'oratoria, enllaçar la filologia amb altres matèries. És així com parla, en aquest mateix pròleg, de com s'estima particularment el treball titulat «Sobre la cronologia i significació de l'usatge *Quoniam per iniquum principem*» que hi va incloure. I ens diu per què: «És la filologia [ara en minúscula] aplicada a la història del dret i ofereix una visió nova del caràcter constitucional d'alguns usatges.»

Per al tercer diàleg, Bastardas va triar el nom d'Habacuc i el tema tracta sobre «La història semàntica dels mots» (p. 75-101). La tria prové del comentari de l'interlocutor Ramon i dels versicles del llibre d'Habacuc que menciona, a propòsit d'un cas «de lluita pel poder sense escrúpols». Així és que novament Bastardas no s'està de fer un comentari sobre la condició humana (p. 75):

Ací el vaig interrompre, perquè sé que la seva llengua, quan hi posa ironia, és com un bisturí, i a mi mai no m'ha estat plaent ni dir ni escoltar mal de ningú. Però també penso que el silenci, tan còmode, sovint ens fa còmplices i no contribueix a fer que els homes de bona voluntat mirin d'adobar allò que no funciona, que no funciona escandalosament. El que és certament admirable i trist és que tots plegats considerem que la manipulació, per continuar no dient les coses pel seu nom, i els intercanvis de favors són inevitables i inherents al sistema, que pensem que l'esperit de classe és cosa del tot sagrada, i que no ens importi en absolut el mal que es faci així a la Universitat. Perquè no es tracta d'altra cosa que del bon regiment de la Universitat, que ha de procurar el seu propi bé.

És en aquest mateix diàleg on voldria destacar una frase al·lusiva a l'IEC, del moment que va acollir-lo. Ja n'havia fet un elogi poques pàgines abans, però és a la pàgina 82, on llegim:

Quan el Sr. Rubió em va posar a la solapa el distintiu de membre adjunt de l'Institut d'Estudis Catalans, per un moment vaig pensar que havia fet alguna cosa que valia la pena. No t'espantis; va ser sols un instant. Et feia sentir estimat. I això sí que va ser important per a mi.

El professor Bastardas va ingressar a l'IEC el 19 de maig de l'any 1972, d'aquí a dos dies, doncs, farà trenta-vuit anys d'aquest episodi.

Per al quart diàleg subtítulat «Més coses sobre la història semàntica dels mots» (p. 103-139), el personatge bíblic escollit és Jonàs, «el torsimany, a punt de ser engolit per la balena». Explica Bastardas, a l'inici d'aquest diàleg, que un gravat amb aquesta il·lustració a la masia del seu amic, el

va fer reflexionar i vaig intentar de convèncer el meu amic que això que fèiem no tenia cap mena de sentit. Fou en va. Ens hi posàrem aquell mateix dia, quan ja s'allargaven les ombres, i continuàrem l'endemà i l'altre.

La imatge que ens deixa aquest text és la del final de la primera de les *Bucòliques* de Virgili, que ja ens han estat suggerides unes línies abans, quan llegíem:

El vent feia sonores les velles alzines que envoltaven la casa i els penyals de Montserrat tancaven l'horitzó. Lluny, vora el torrent, un vell àlber llampat. A fora feia molt de fred, però la calefacció feia confortable l'interior. Hi havia també una immensa llar de foc.

Aquest quart diàleg és el que presenta un discurs més travat, amb menys intertítols. Hi estudia alguns d'aquells mots que en diríem «essencials»: *dona* i *anar* mereixen quasi una monografia dins de l'obra. Justament havia tractat de «Fem-

bra i dona en 'Lo somni' de Bernat Metge» en un treball anterior, inclòs posteriorment a «*Els camins*». Com també havia aprofundit en una monografia, de nou reproduïda en aquell volum, pel que fa a «Una anàlisi de l'expressivitat lexical feta sobre els mots que signifiquen 'besada'». És en aquest mateix diàleg, on retorna sobre el tema. Se'm fa difícil de triar un fragment que, breu i per ell sol, exemplifiqui algun aspecte del treball de Bastardas. Potser em decantaré per aquest:

Em sembla que el que avui hem anat dient ha servit per delimitar el sentit d'allò que cerquem; ara no es tracta de veure com el que anomenem circumstàncies històriques, fets de caràcter cultural, actituds mentals, etc. es reflecteixen en la llengua —això ja ho hem vist quan parlàvem del cristianisme o de la societat feudal o dels eufemismes o dels tecnicismes com a factors de renovació lèxica—; ara es tracta de seguir el camí invers i de veure com la llengua pot reconstruir situacions i actituds, o almenys posar de manifest l'existència d'una connexió, que podia haver passat desapercebuda, entre els fets lingüístics i els de caràcter històric-cultural. Ara es tracta d'anar de la llengua a la història, per a dir-ho d'una manera tan clara com inexacta, perquè les coses rarament són simples; sovint són d'una gran complexitat.

El cinquè i darrer diàleg, «Jonatan», tracta de «Llengua i temperament. La vida i la mort dels mots» (p. 141-163). Quan, a l'inici, el professor justifica el nom que porta el diàleg, l'atribueix a un contundent Ramon. Li respon Joan:

Jonatan és certament una figura plena de lleialtat i simpatia i el Plany de David sobre Saül i Jonatan d'Abelard és una meravella, un cant a l'amistat: Conhort del meu dolor, / remei de les meves penes, / cítara meva! / Ara més que mai m'ets necessària. És un nom bo, però no serveix; ja tenim un diàleg que té un nom començat en J. Hauríem de cercar un nom que vagi més enllà en l'ordre alfabètic en què sense proposar-nos-ho ens hem trobat. En aquest sentit Maria Tympanístria, la germana d'Aaron, seria més escaient. Altrament gairebé equilibria els noms masculins i els femenins, i això ara és important.

L'amistat, finalment, prevaldrà sobre aquests arguments i el diàleg rememora Jonatan, fill de Saül, «un germà per a David».

Si deixem de banda un altre «essencial» de Bastardas que es tracta en aquest darrer capítol: *amar i estimar*, un vertader plaer per la mostra d'erudició barrejada amb la sensibilitat, la qüestió que relaciona llengua i temperament porta Bastardas a una cloenda d'or per a uns diàlegs meravellosos. Encara se'm fa més àrdua la tasca d'escollir-ne uns mots, perquè tota tria suposa una renúncia. Prescindiré dels mots finals que resumeixen tot plegat, encara que l'obra es clogui amb la intenció d'anar «a donar un tomb sota les branques nues dels vells tells i sota el fred de l'hivern». I em quedaré amb aquest comentari de Joan:

Veig que no has perdut la teva ironia. Aquesta mena d'ironia, que té un lligam estret amb el sentit de la mesura, que no fa sang, sinó que ens fa veure com són de relatives les nostres dèries, és cosa molt catalana i haurem de veure com es manifesta en la llengua.

Joan Bastardas és d'aquella mena de científics que honoren un país. Rigorós, crític, minuciós, sincer, sever, valent, irònic, treballador, honest, ens ha deixat una obra endreçada amb il·lusió i entusiasme. No ha cercat honors, ha intentat ser útil, potser seguint les recomanacions de l'*Ars poetica* d'Horaci.

El millor record que podem tenir per a algú que ja no hi és, em sembla que és el d'escoltar la seva veu, a través de les paraules que va deixar escrites en els seus llibres, perquè, com el mateix Bastardas deia a la pàgina 88 dels *Diàlegs*, «els grans mestres són els llibres». Això és el que he intentat en aquesta meua intervenció: recordar el filòleg i latinista Joan Bastardas volent escoltar la seva mateixa veu.

M'he fixat, per això, en un dels darrers volums publicats pel professor Bastardas i he assajat de mostrar alguns elements que ens apropen al costat humà del professor. No sé si ho he aconseguit. Tant de bo ell fos aquí per corregir-me, per esmenar-me. Potser m'hauria dit que hi veia bona voluntat i estimació, en aquestes pàgines, i això, de fet, és el que compta.

El professor Bastardas em va enviar el llibre dels *Diàlegs*. Amb un ex-libris, és clar. I aquesta dedicatòria: «Laberint amb Minotaure amansit per a Mariàngela Vilallonga / 4-2-96 / Joan Bastardas / amb il·lusió.»

Amb il·lusió i amb els mots del savi professor, he confegit aquestes pàgines que acabo de llegir.

MARIÀNGELA VILALLONGA
Membre de la Secció Filològica
Institut d'Estudis Catalans